

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО И ЧОВЕКА
ДЕПАРТАМЕНТ „ПСИХОЛОГИЯ”

Зорница Петрова Тоткова

ВЪЗПРИЕТ РОДИТЕЛСКИ СТИЛ
И ПРИВЪРЗАНОСТ КЪМ ЗНАЧИМИТЕ ДРУГИ
В РАННА ЗРЯЛОСТ

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане
на образователна и научна степен „доктор”

Рецензенти:

проф. Павел Александров, д.пс.н.

проф. д-р Румяна Божинова

Научен ръководител:

доц.д-р Маргарита Бакрачева

София, 2014

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита на Научен семинар на департамент „Психология” към Института за изследване на населението и човека при БАН.

Обем: 154 страници

Литературни източници: 226 (22 на кирилица, 204 на латиница)

Таблицы: 32

Фигури: 30

Приложения: 3

Защитата на дисертационния труд ще се състои на ..... от..... часа в зала..... на ..... пред научно жури в състав: външни членове: проф.д.пс.н. Павел Александров, проф. д.пс.н. Иван Димитров, проф.д.пс.н. Пламен Калчев; Вътрешни членове: проф. д-р Румяна Божинова, доц. д-р Маргарита Бакрачева.

Членовете са назначени от Научния съвет на Института за изследване на населението и човека при БАН.

Материалите по защитата са на разположение в библиотеката на Института за изследване на населението и човека при БАН.

Увод

Фокус на настоящия дисертационен труд е важната и значима връзка между два фундаментални конструкта - родителски стил и привързаност. Интересът към родителството не губи актуалността си поради базисната роля, която има за психосоциалното развитие на детето. Самото родителство е динамично и търпи изменения вследствие на вътрешни и външни фактори. Тази динамика е обхваната в конструкта *родителски стил*, описващ връзката родител-дете, която определя формирането на по-сложни взаимоотношения в развитието на личността, включвайки когнитивен, социален и емоционален аспект, способност за разрешаване на проблеми, усвояване на морални и етични ценности и изграждане на партньорски взаимоотношения. Разбирането на взаимовръзката родител-дете продължава да се нарежда сред едно от най-значимите търсения на съвременната психология. Фокус на дисертационния труд е изучаването на възприетия родителски стил и неговите ефекти върху моделите на партниране на личността с най-близкото ѝ обкръжение. Теорията за привързаността поддържа тезата, че стремежът на човешките същества да създадат удовлетворяващи ги афективни връзки със значимите други има фундаментална адаптивна и развитийна функция, а универсалните различия в емоционалните и поведенчески механизми на привързаността от ранните години се запазват относително стабилни през жизнения път.

Родителският стил и привързаността днес са предмет на голям изследователски интерес, което е доказателство за актуалността на избраната тема. Въпреки множеството данни, съществуват някои недостатъчно изучени въпроси. Основен стремеж на изследването е да изясни в повече дълбочина родителството като система и да обогати съществуващата до този момент представа за родителство, като по този начин доразвие изследванията в областта. В тази връзка един от основните акценти в работата е изучаване на *възприетия родителски стил* в ранна зрялост. Изследванията в световен мащаб не дават ясни и категорични отговори по отношение на гъвкавостта в поведението на родителите в процеса на възпитание и прилагането на практики от различни родителски стилове. Застъпената теза е, че по-пълното описание може да се проследи чрез описанието на *смесени родителски стилове*. Интересът ни е насочен към изучаване на въведения от нас конструкт *възприетият смесен родителски стил* и как това влияе върху изградената привързаност в ранна зрялост.

В резултатите от изследването са очертани няколко значими момента. На първо място е поставен акцент върху изследването на възприетия родителски стил в ранна

зрялост - възраст, в която изследванията върху този конструкт са много малко. На второ място са изведените авторски смесени родителски стилове, които са замислени да разкрият в по-голяма дълбочина възприемането на родителството, оценено в ретроспективен план. Трети момент е изучаването на стила на привързаност не само в интимната сфера, а по отношение на четирите основни значими фигури – майка, баща, интимен партньор, приятел. Проследен е формираният стил на привързаност и възпроизводимостта му по отношение на различните значими фигури в живота. Разгледана е и връзката между възприетия родителски стил и формирания стил на привързаност в ранна зрялост. Влиянието на двата конструкта е изследвано и по отношение на някои индивидуални особености. Въпросите, които поставяме в настоящето изследване, както и получените отговори, имат не само научна стойност, но и широка практическа приложимост.

Резюмирано съдържание на дисертационния труд

Дисертационният труд е структуриран в три глави: теоретичен обзор на литературата и изследванията на родителския стил и привързаността, постановка на изследването, резултати от изследването и интерпретация, с увод, заключение, литература и приложение.

ПЪРВА ГЛАВА

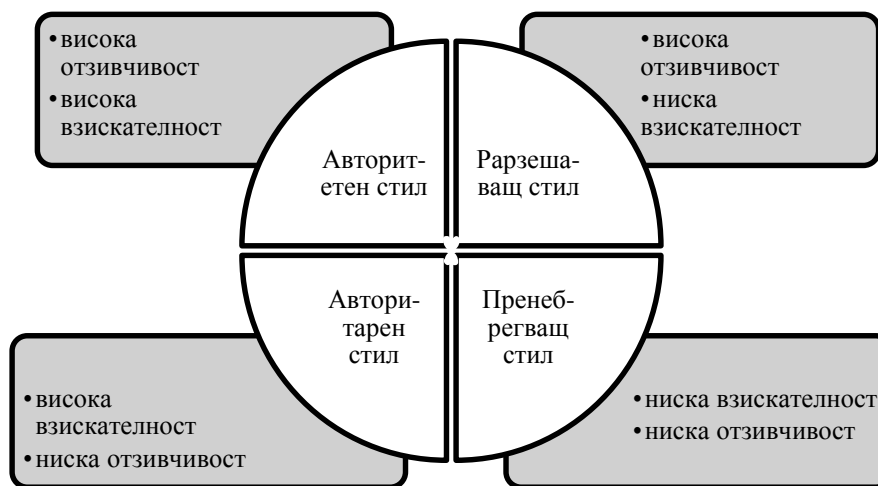
ТЕОРЕТИЧНИ ПОДХОДИ КЪМ ИЗУЧВАНЕТО НА РОДИТЕЛСКИЯ СТИЛ И ПРИВЪРЗАНОСТТА

Първа глава от дисертационния труд разглежда теоретичните подходи към изучаването на родителския стил и привързаността и емпиричните изследвания на двата основни разглеждани конструкта. В двата основни параграфа са проследени подробно както родителския стил, така и привързаността.

Параграф 1 е посветен на съвременните перспективи в изследването на родителския стил. Той обосновава двата основни подхода към родителството – *култивирано и забавено отглеждане* като отправна точка за изграждането на множество теории - *бихевиористични* модели, *психоаналитична*, *индивидуална* перспектива и други (Adler, 1931; Erikson, 1963, 1985; Bloom, 1991; Harris, 2000; Furedi, 2001; Levine, 2006). По-ранните теории се различават главно по отношение на разглежданите степен на контрол (Watson, 1928) и обгрижване (Rogers, 1959). Самото родителство днес се концептуализира като процес по отглеждането на дете, насърчаването и подпомагането на неговото физическо, емоционално, социално и интелектуално развитие (Davies, 2000). Като цяло родителството се влияе от уникалните характеристики на родителите, тяхната индивидуалност, убеждения, образование, психично благополучие (Bronfenbrenner, 1979), както и до голяма степен от социалните и културните фактори на средата (Darling & Steinberg, 1993). Топлата и подкрепяща взаимовръзка родител-дете е ключът към ефективното родителство (Dishion & McMahon, 1998; Kotchick & Forehand, 2002).

Самото родителско поведение се разглежда в операционализираната био-психо-социална рамка, като се въвежда категорията *родителски стил* – психологически конструкт, обясняващ общоприетите стратегии, които родителите използват в отглеждането на децата си, отчитащ влиянието на индивидуални и социални фактори и присъщото им взаимодействие, както и динамиката на развитието им във времето (Baumrind, 1966; 1971). На базата на различни дименсии (Symonds, 1939; Baldwin, 1948; Scheafer, 1959; Becker, 1964) се стига до позицията родителският стил да се разглежда като функция на две измерения - *родителска вискателност* и *родителска отзивчивост*, описващи приемането и контрола от страна на родителите (Baumrind, 1966; 1967; 1971; 1980; 1989; 1991; 1996; Maccoby & Martin, 1983). Това представя избрания в този труд модел на четири основни родителски стила: *Авторитарен* (висока

взискателност и ниска отзивчивост); *Авторитетен* (висока взискателност и висока отзивчивост); *Разрешаващ* (ниска взискателност и висока отзивчивост); *Пренебрегващ* (ниска взискателност и ниска отзивчивост) (Baumrind, 1991) (фиг. 1).

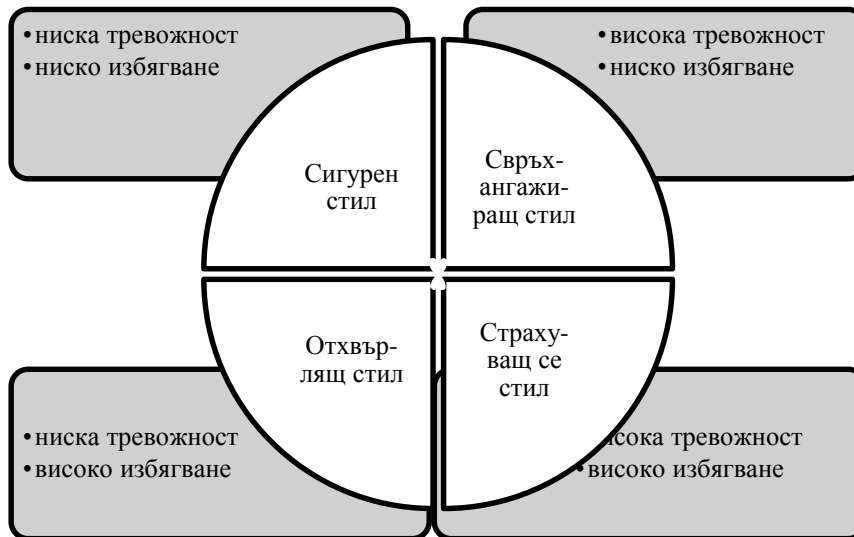
Фигура 1: Четирикатегориален модел на родителския стил

Важен момент, който следва да се отбележи е, че въведеният конструкт родителски стил акцентира върху цялостната семейната система, а не само върху индивидуалното поведение и практики на родителите (Bee & Boyd, 2004). Според множество данни в литературата е доказано, че всеки един стил води до различни последици за когнитивното и социално развитие на детето (Grusec et al., 1983; Dornbusch et al., 1987; O'Connor et al., 2000), а израстването в спокойно и подкрепящо семейство, както и преживяването на сигурна и стабилна връзка с родителите, са важна предпоставка за успешна социализация на детето (Grusec & Goodnow, 1994; Pomerantz et al., 2005; Wigfield et al., 2006; Vandeleur et al., 2007). Избрали сме този модел като основа за настоящето изследване не само поради доказаните му в многобройни изследвания стабилност, а главно защото отговаря на възможностите за реализиране на нашата цел – приложимост и в по-късна зрялост, като може да се оценява не само родителят, а възприетият вече родителски стил.

Вторият параграф обобщава създаването и развитието на теорията за привързаността, като са описани четирите основни стила на привързаност и техните специфични характеристики. Проследените подходи (културно-исторически, етологичен, бихевиористичен, когнитивен и психодинамичен) са доказателство за интереса на изследователите от различни направления към взаимодействието и взаимовръзката майка – дете, както и ролята им върху психичното формиране и

пълноценно функциониране на детето (Dollard & Miller, 1950; Erikson, 1963; Harlow et al., 1965; Suttie, 1988; Van der Veer & Valsiner, 1994; Waters & Waters, 2006). Привързаността е представена в различни ракурси в различните теоретични направления. За настоящето изследване е избрана теорията за привързаността, разработена от Дж. Боулби и М. Ейнсуърт. Изследванията показват, че изградените патерни на привързаност са стабилни, ако условията в семейството са стабилни, но могат да се променят, ако социалните условия около детето претърпят промяна (Waters, 1978; Main et al., 1985; Hazan & Shaver, 1994 и др.).

Привързаността придобива нови измерения в юношеството. Това е свързано с решаване на възрастовите задачи, мястото, което придобиват новите значими други, търсенето на независимост от родителите и постигането на автономия. Преносът на доверието и опората от родителите към връстниците разширява кръга значими други и оформя индивидуалния стил на привързаност и изградената интимност. И в този възраст, както и при възрастните, романтичните и близки взаимоотношения се разглеждат в същата теоретична рамка, с която се обяснява привързаността при децата (Hazan & Shaver, 1987; Feeney & Noller, 1990; Fraley & Shaver, 2000). Поради тази причина изследванията на привързаността при възрастни са концентрирани в изучаване на връзките между индивидуалните различия в привързаността и начина, по който възрастните оценяват взаимоотношенията, които са имали с родителите си. Моделът включва две фундаментални дименсии – тревожност (която отчита склонност към тревога в отношенията с другите) и избягване (свързано с нежелание за разчитане и недоверие у другите) (Levy & Davis, 1988; Simpson, 1990; Simpson et al., 1992; Brennan et al., 1998;). Така са изведени четири стила на привързаност - Сигурен (ниски степени на избягване и тревожност), Свърхангажиращ (висока тревожност и ниско избягване), Страхуващ се (високи нива на тревожност и избягване) и Отхвърлящ (ниска тревожност и високо избягване) (Brennan et al., 1998) (фиг.2).

Фигура 2: Четирикатегориален модел на привързаността при възрастните

Подходът за дефиниране на тези стилове се основава две основни дименсии. Първата характеризира *преживяванията на тревожност, свързана с взаимоотношенията*, а другата се отнася до *степенята на избягване на тези взаимоотношения*. Всеки от тези стилове е уникална комбинация от позитивни или негативни стойности по двете дименсии, съответстващи на вътрешните оперативни модели (Bartholomew & Horowitz, 1991). Тези модели са комплексни афективни и когнитивни схеми, които генерират поведение спрямо присъствието и способността за откликване на значимите други (Bowlby, 1973, 1980; Kobak et al., 1993; Jacobsen & Hoffman, 1997; Larose & Bernier, 2001). Днес повечето изследователи измерват индивидуалните различия в привързаността при възрастните дименсионално, като двете скали, които се прилагат, са избягване и тревожност. В заключение, моделът на привързаност се изгражда в най-ранна възраст и става основа на разширените взаимоотношения с всички значими други. Мотивите и факторите, които определят привързаността при децата, юношите и възрастните, са идентични.

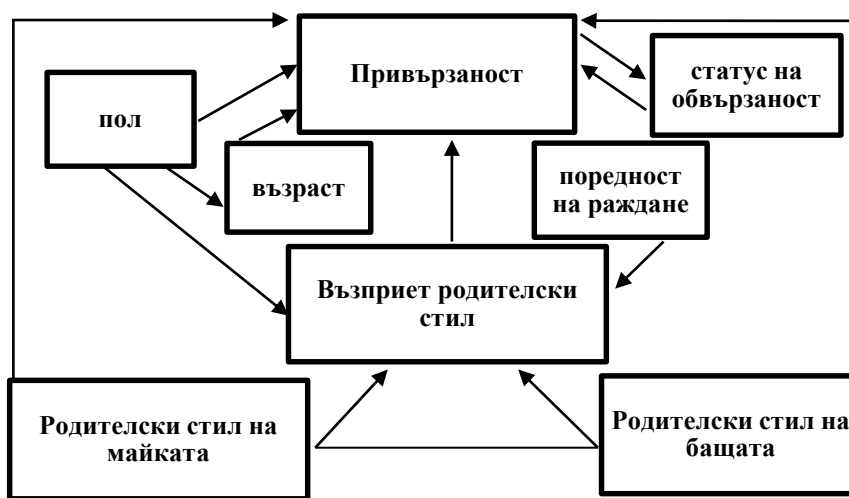

ВТОРА ГЛАВА

ПОСТАНОВКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Изучаването на привързаността, както и някои подходи по отношение на родителството, са насочени към описване на влиянието на родителско поведение върху развитието на детето във времето. Те поставят в центъра основната и определяща взаимовръзка между родителския стил и изграждането на привързаността. На основата на прегледа на съществуващите изследвания (Балев, 2001; Балев и Лещаров, 1993; Трифонова и Баждекова, 2000; Трифонова и Баждекова, 2001; Мирчева, 2005, 2007; Рашева, 2012; Ainsworth, 1967; Ainsworth & Bell, 1970; Greenberg et al., 1990; Field, et al., 1990; Cowan et al., 1991; Heatherington & Clingempeel, 1992; Harralson & Lawler, 1992; Parish & McCluskey, 1992; Miller et al., 1993; Radziszewska et al., 1996; Cohen, 1997; Cohen & Rice, 1997; Karen, 1998; Mantzicopoulos & Oh-Hwang, 1998; Sentayehu, 1998; Thompson, 1998; Crowell, Fraley & Shaver, 1999; Darling, 1999; Thompson et al., 1999; Ammanit et al., 2000; Conrade & Ho, 2001; Metsäpelto & Pulkkinen, 2002; Aunola & Nurmi, 2005; Winsler et al., 2005; Pachter et al., 2006; Rhee et al., 2006; Wake et al., 2007; Brown & Iyengar, 2008; Enten & Golan, 2008; Fletcher et al., 2008; Odubote, 2008; Manzenske & Stright, 2009; Bolkan et al., 2010; Blissett & Haycraft, 2011; Davis et al. 2011; Sleddens et al., 2011; Berkein et al., 2012; Ichak et al., 2012; Murray, 2012; Murray & Mulvaney, 2012; Rivers et al., 2012; Taylor et al. 2012; Vera et al., 2012; Chopik et al., 2013; Gelkopf, 2013; Keshavarz & Baharudin, 2013; McFadden & Tamis-Lemonda, 2013 и др.), можем да обобщим, че въпреки множеството данни, съществуват възможности за доразвиване на изследванията. *На първо място* става въпрос за начина на измерване на *родителския стил*. В повечето публикации се представят данни от използването на самооценъчни инструменти, като родителите сами оценяват стила си на възпитание, а резултатите се съпоставят с отговорите на децата и се проследяват по отношение на трети променливи. В зряла възраст изследванията на възприетия родителски стил, т.е. отговори как изследваните лица оценяват стила на своите родители, са значително по-малко. *Вторият момент е*, че въпреки теоретичните предположения как всеки родител използва различни техники и похвати и ги променя във времето, изследване за емпирично определяне на възприети смесените родителски стилове и влиянието им не бе срещнато от нас. Също така не са ни известни изследвания, които търсят влияние на един от родителите в общото възприемане на стила. *На трето място* – изследванията по отношение на привързаността в зряла възраст са насочени предимно към

романтичните и интимни отношения. Инструментите, с които това се изследва, са прилагани и за оценка на привързаността към родителите, но не се обръща достатъчно внимание върху изследването на всички значими други едновременно. Нашият интерес е към привързаността като цяло – изражението ѝ по отношение на основните значими фигури – майка, баща, интимен партньор и най-близък приятел и дали съществува разминаване или припокриването между привързаността към различните значими фигури и как това е свързано с възприетия родителски стил (фиг. 3).

Фигура 3: Модел на изследването

2. Цел и задачи на изследването

Поставили сме си за цел да изучим възприетия родителски стил на майката, бащата и общия възприет стил на родителство и да проследим връзките между тях и изградения стил на привързаност. Искаме да проследим също така и какво е съотношението между чисти и смесени стилове на родителство и кои комбинации от стила на майката и бащата са доминиращи в определянето на общия възприет родителски стил.

Формулирани са следните **задачи**:

- Да се изучи възприетият родителски стил спрямо майката и бащата, както и общият възприет родителски стил
- Да се изведат чисти и смесени стилове на родителство и да се провери кои стилове доминират над останалите при общото възприемане на родителския стил
- Да се изясни връзката на смесеният родителски стил с променливите отзивчивост и възискателност

➤ Да се проследи връзката между възприетия родителски стил и стила на привързаност

➤ Да се отчетат възможните различия сред изследваните лица по възраст, пол, статус на обвързаност и поредност на раждане в семейството.

3. Хипотеза

Очакваме да има различия във възприемането на родителските стилове на двамата родители, както и доминиране на смесените родителски стилове над чистите стилове на родителство. Очакваме да има връзка между възприетия родителски стил на майката, бащата и общия възприет стил на родителство и изградения стил на привързаност.

В тази връзка **частните хипотези**, които издигаме са следните:

3.1. Очакваме да има различия във възприетия стил на майката и на бащата, както и разлика при общия възприет родителски стил (Cohen & Rice, 1997; Berkein et al., 2012). Не са ни известни изследвания, които търсят кой стил доминира във формирането на общия възприет родителски стил.

3.2. Очакваме възприетите „чисти” стилове на родителство да бъдат по-слабо изразени в сравнение със смесените стилове на родителство. Очакваме при определяне на общия възприет стил на родителство някои от отделните стилове да са по-силно изразени спрямо други (McKinney & Renk, 2008). Не са ни известни изследвания до момента, които да извеждат общо 16 родителски стила – 4 чисти и 12 смесени.

3.3. Допускаме, че възприетият родителски стил като смесен не може да се определи еднозначно като положителен или отрицателен, но въпреки това водещо в оценката е степента на топлина и отзивчивост.

3.4. Очакваме да има връзка между възприетия стил на родителство и изградения модел на привързаност. Литературният обзор показва, че концепцията за родителството е тясно свързана с изградения модел на привързаност (Karen, 1998; Karavasilis et al., 2003; Akhtar, 2012). Не са ни известни изследвания, които да очертават различие в стила на родителите и да проследяват стила на привързаност, търсейки по-силното или слабо влияние на определен родителски стил.

3.5. Очакваме полът да има влияние по отношение на възприемането на родителския стил и по отношение на привързаността в различни контексти на взаимодействие (Odubote, 2008; Conrade & Ho, 2001; Volkan et al., 2010; Chopik et al., 2013). Очакваме възрастта да влияе във възприемането на стила на родителство и да

има връзка с изградения стил на привързаност. Очакваме при лицата с постоянен интимен партньор нивата на тревожност и избягване по отношение на привързаността, да са по-ниски, отколкото при необвързани лица (Chorik et al., 2013). Очакваме поредността на раждане в семейството да има връзка с възприетия родителски стил (Someya et al., 2000).

4. Изследвани лица

Изследвани са 334 лица на възраст между 18 и 45 години. Изследването е проведено в град София и град Варна, но в извадката попадат лица и от други градове на страната – Русе, Видин, Шумен, Стара Загора, Хасково, Пловдив, Бургас, Сливен, Бяла, тъй като са изследвани предимно студенти, задочен курс на обучение във Варненски свободен университет „Черноризец Храбър”. Обхванати са множество специалности. Изследването е проведено и в автошокола, където всички лица (курсисти и професионални шофьори), отговарящи на изискванията за възраст също бяха включени.

5. Методи на изследване

Избрали сме да използваме два модела, които оформят по четири стила – на родителство и на привързаност. Основанията ни за това са, че се търси съпоставяне между два еднопорядкови конструкта и връзките между тях. Двудименционалните модели се очертават с най-високи равнища на стабилност и позволяват извеждането на профили, които могат да бъдат от висока практическа значимост.

5.1. Въпросник за измерване на родителски стил

Въпросникът е конструиран като с експертна оценка са избрани айтеми от съществуващи вече инструменти. Целта е да се измери родителският стил на майката и на бащата поотделно. Така въпросникът има по 32 айтема за майката и бащата, а оценката е по 5-степенна ликертова скала. Стойностите на алфа на Кронбах варират от $\alpha = .734$ до $\alpha = .868$ в отделните скали. Приложихме двуфакторното решение, при което има пълно съответствие при натрупването на айтемите по двете скали възискателност и отзивчивост. На базата на собствените стойности (>1) са извлечени два фактора, както за майката, така и за бащата. При майката двата фактора обясняват общо 43.87%, като единият фактор изчерпва 34,14% от вариацията, а вторият – 9,73%. При бащата са извлечени също два фактора, обясняващи 55% от вариацията, което показва добра

структурна валидност. Първият фактор обяснява значително по-голям процент вариация - 34,52%, а вторият – 20.48%.

Стабилната 4-категориална система за модела на родителски стил, основана върху две биполярни дименсии – възискателност и отзивчивост - дава възможност за извеждане на 4 x 4 общо 16 комбинации, което до момента не е попадало във фокуса на изследователски интерес. До момента изследванията са с акцент единствено върху определянето на четирите чисти възможни родителски стила – авторитарен, авторитетен, разрешаващ и пренебрегващ. Смятаме, че освен „чистите” родителски стилове съгласно презумпцията, че родителите променят подхода си и реагират на специфичните особености на децата, а и самите те използват техники и похвати на различни стилове, може да говорим за „смесени родителски стилове”. Намерението ни е да въведем 12 „смесени” родителски стила, прилагайки правилата за класификацията на всеки един възприет родителски стил по стандартна процедура. С определяне на средните стойности и стандартните отклонения за всяка променлива се извеждат граничните стойности за всеки чист стил. Спрямо тези 4 гранични стойности се търсят всички възможни комбинации. Така въвеждаме общо 48 променливи, които обхващат чистите стилове при майката, бащата и общият родителски стил и съответно за всяка една от категориите – по 12 смесени стила. Очертават се следните 16 възможни родителски стила – 4 чисти и 12 смесени (табл.1)

Таблица 1: Разпределение на родителския стил в чисти и смесени стилове

	Стилове на родителство
1	Чист авторитарен стил
2	Чист авторитетен стил
3	Чист разрешаващ стил
4	Чист пренебрегващ стил
5	Смесен авторитарен – авторитетен
6	Смесен авторитарен – разрешаващ
7	Смесен авторитарен – пренебрегващ
8	Смесен авторитетен – разрешаващ
9	Смесен авторитетен – пренебрегващ
10	Смесен разрешаващ – пренебрегващ
11	Смесен авторитарен – авторитетен – разрешаващ
12	Смесен авторитарен – авторитетен – пренебрегващ
13	Смесен авторитарен – разрешаващ – пренебрегващ
14	Смесен авторитетен – разрешаващ – пренебрегващ
15	Смесен авторитарен – авторитетен – разрешаващ – пренебрегващ
16	Недиференциран родителски стил

5.2. Въпросник за измерване на привързаността (The Experiences in Close Relationships – Relationship Structures Questionnaire ECR-RS)

Въпросникът е конструиран от Фрайли и сътрудници (Fraley, R. C., Heffernan, M. E., Vicary, A. M., & Brumbaugh, C. C. (2011) и е разработен на базата на ECR и ECR-R (Brennan, Clark and Shaver, 1998; Fraley, Waller and Brennan, 2000), като айтемите са извлечени на базата на факторен анализ с натрупване на айтемите по променливите тревожност и избягване. Въпросникът измерва индивидуалните различия в привързаността, обхващайки 4 различни контекста на взаимоотношения – с майката, с бащата, с интимния партньор и с най-близкия приятел. Въпросникът се състои от 9 айтема, които измерват привързаността във всеки един от четирите домейна, като така айтемите стават общо 36, а оценката е по 5 степенна полярна ликертова скала. Стойностите на алфа на Кронбах варират в интервал $\alpha = .745 - \alpha = .889$. Факторният анализ показва решение като в оригиналния въпросник. Айтемите по отношение на всички значими фигури се натрупват по двете дименсии – тревожност и избягване. За майката са извлечени два фактора, обясняващи 61.68% от вариацията, което показва добра структурна валидност. Първият фактор обяснява значително по-голям процент от вариацията – 49,10%, а вторият – 12,58%. За бащата също са извлечени два фактора, обясняващи 68.93% от вариацията, което показва добра структурна валидност. Първият фактор отново обяснява значително по-голям процент вариация – 57.20%, а вторият – 11.73%.

5.3. Полустандартизирано интервю

Основната цел на интервюто е доизясняване на някои въпроси, които остават отворени и без категоричен отговор. С цел получаване на по-точна картина от изследването са проследени и обяснени влиянието на социалната среда, ефекта на времето и оценката на отзивчивостта и вискателността в общуването с родителите. В пълния си вариант интервюто включва 30 въпроса и продължителността му е приблизително 50 минути. Включени са 35 лица, подбрани така, че да бъдат обхванати всички възможни групи, които са от интерес. В допълнение към интервюто всяко от включените лица, определило стила на родителство като „смесен недиференциран“ описва с приблизително 10 свободно генерирани думи какво представлява този стил.

ТРЕТА ГЛАВА

РЕЗУЛТАТИ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО

1. Резултати за родителските стилове

Връзките за степента на обвързаност на възприетите стилове, упражнявани от двамата родители, са представени в таблица 2:

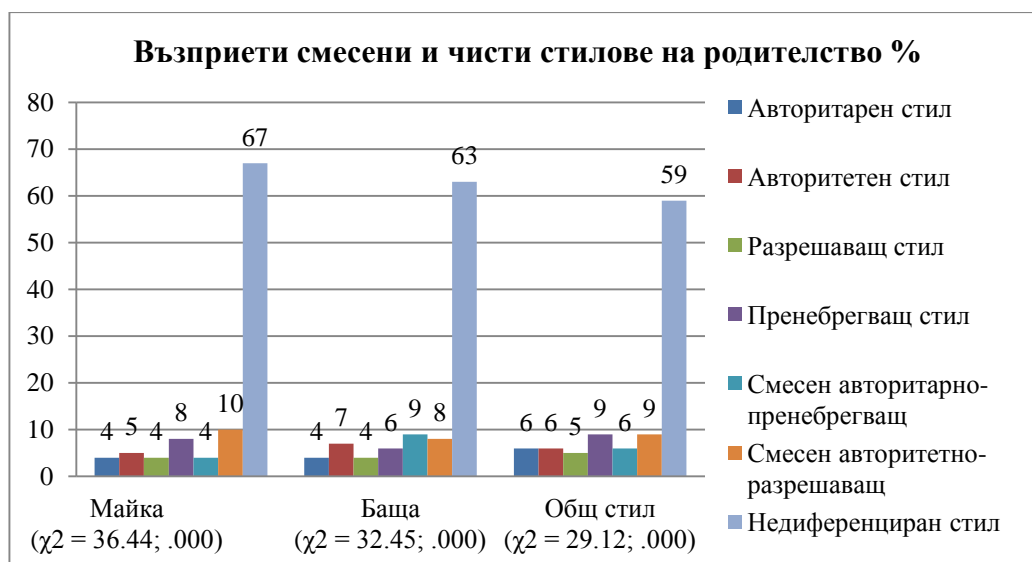
Таблица 2: Значими връзки между възприетия родителски стил на майката и на бащата (N=334)

	Авторитарна майка	Авторитетна майка	Разрешаваща майка	Пренебрегваща майка	Пренебрегващ баща	Авторитарен баща	Авторитетен баща
Авторитетна майка	-,395**						
	,000						
Разрешаваща майка	-,124*	,760**					
	,023	,000					
Пренебрегваща майка	,613**	-,637**	-,487**				
	,000	,000	,000				
Пренебрегващ баща	,184**	-,256**	-,298**	,323**			
	,001	,000	,000	,000			
Авторитарен баща	,272**	-,198**	-,152**	,236**	,656**		
	,000	,000	,005	,000	,000		
Авторитетен баща		,299**	,321**	-,234**	-,608**	-,463**	
		,000	,000	,000	,000	,000	
Разрешаващ баща		,284**	,375**	-,189**	-,465**	-,216**	,831**
		,000	,000	,001	,000	,000	,000

Всички положителни и отрицателни корелации между стиловете се обясняват със спецификата и близките и противоположните характеристики на всеки един от тях. Стилите, които са близки по контрол или по топлина, имат високи положителни корелации. Обратното, тези, които са противоположни, се описват с отрицателни връзки. Резултатите показват, че *характеристиките на родителските стилове са стабилни и независимо от това кой от двамата родители упражнява даден стил, той би имал едно и също влияние върху възприемането от страна на детето и неговото развитие.*

2. Резултати по отношение на чистите и смесени родителски стилове.

След процедурата по определяне на граничните стойности за всеки един от стиловете на майката, на бащата и за общия родителски стил, следвайки принципа за определяне на смесените родителски стилове, подробно описани в дисертационния труд, на фиг. 4 е представен резултатът по отношение на чистите и смесените родителски стилове на майката и на бащата, както и общия възприет родителски стил:

Фигура 4: Възприети чисти и смесени стилове на родителство

Както по отношение на резултатите за възприемането на родителския стил на двамата родители, така и по отношение на резултатите за общия родителски стил, очакванията ни във връзка с групирането на смесените стилове по променливата топлина се потвърдиха. Смесените стилове, които са взаимно изключващи се поради различните степени на топлина и отзивчивост в характеристиките си не се отчетоха. Изследваните лица определиха възприетия родителски стил като смесен по отношение само на тези стилове, които се допълват по скалите топлина и отзивчивост. По отношение на резултатите за недиференцирания родителски стил и големия процент лица, определили възприетия стил на двамата родители и общия като такъв, също се потвърждава очакването ни. Този резултат е логичен, тъй като родителите рядко запазват стила си непроменен във времето. Факторите, които влияят върху родителския стил са много, като най-важни са темперамента на детето и родителите, както и влиянието на социалната среда. Нашето предположение, че върху оценката на изследваните лица за родителския стил по-силно влияние оказва фактора топлина, отколкото контрол до голяма степен се потвърди и от проведеното интервю.

Допуснахме, че възприетия родителски стил като недиференциран не може да се определи еднозначно като положителен или отрицателен, но въпреки това водещо в оценката за всички смесени стилове е степента на топлина и отзивчивост. Това наше предположение също в голяма степен се потвърди от резултатите от проведените интервюта и свободно генерираните думи, според които в ретроспективен план в оценката на родителство по-силно влияние има фактора топлина, отколкото контрол и

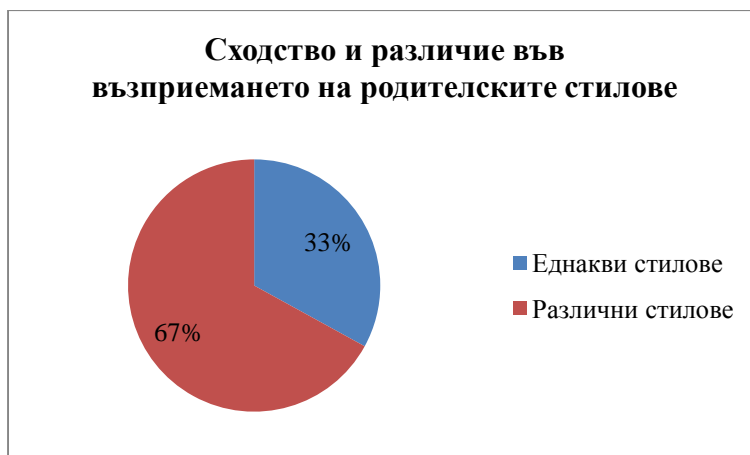
лицата оценяват родителството по-скоро като приемащо, отколкото като отхвърлящо (табл. 3).

Таблица 3: Честотно разпределение на описаните положителни и отрицателни характеристики

	Стил на Майката	Стил на Бащата	Общ стил
Положителни характеристики			
Любящ	15	11	17
Внимателен	14	11	16
Добър	14	10	16
Грижовен	13	8	15
Подкрепящ	13	8	14
Всеотдаен	12	11	14
Разбиращ	10	8	14
Отрицателни характеристики			
Властен	4	4	4
Критикуващ	4	4	4
Незаинтересован	3	3	3
Неразбиращ	3	3	3
Липсващ	3	3	3
Егоистичен	3	3	3
Нетърпелив	3	3	3

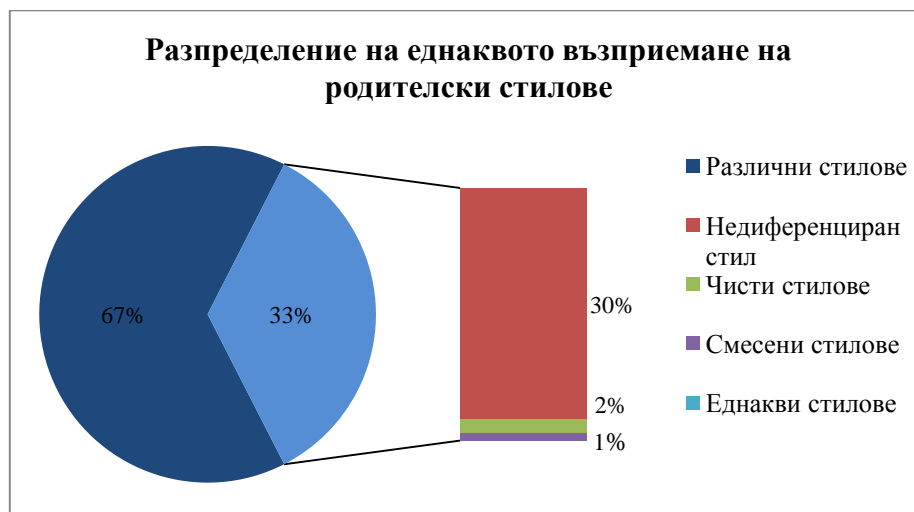
Основен извод е, че недиференцирания стил не винаги се характеризира с ниска степен на топлина и отзивчивост. Напротив – качественият анализ разкри, че този стил по-често се описва от лицата с положителни характеристики, отколкото с отрицателни, поради което можем да съдим за неговата гъвкавост във времето и възприемането му спрямо цялостния климат в семейството.

При общо 33% от изследваните лица се наблюдава сходство в родителските стилове на майката, на бащата и при общия възприет родителски стил. При останалите 67 % се наблюдават различни конфигурации във възприемането на родителския стил. Фиг. 5 описва процентното разпределение на възприемани еднакви и различни стилове в отчетлива полза на възприеманите стилове на двамата родителя като различни ($\chi^2 = 43.27; .000$).

Фигура 5: Сходство и различие във възприемането на родителските стилове

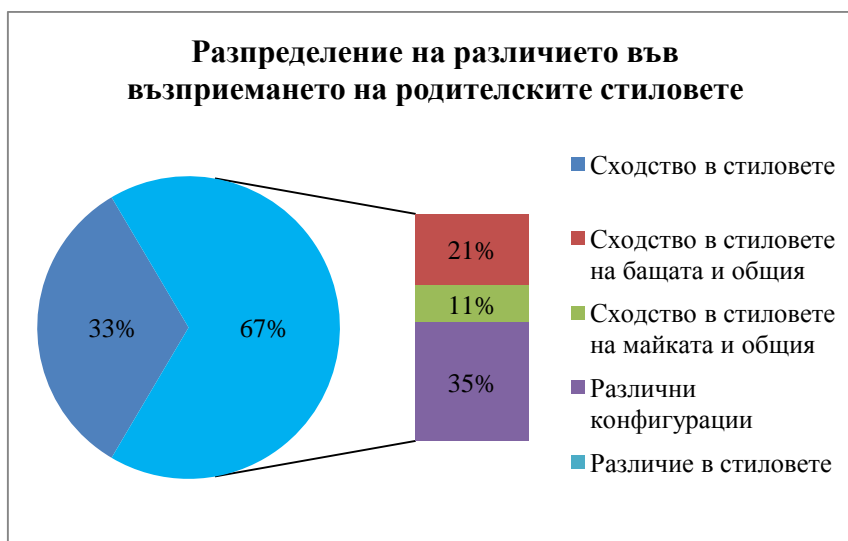
Разглеждайки по-подробно тези 33% от изследваните лица, които показват еднакви възприети стилове на родителство при майката, бащата и общия, става ясно, че 2% от тях имат еднакви чисти стилове на родителство и това е довело до формиране на същия общ възприет родителски стил. 1% от изследваните лица определят смесен стил на родителите си и същия общ възприет родителски стил. 30% определят както стила на родителите си, така и общия възприет родителски стил, като недиференциран (фиг. 6).

Фигура 6: Разпределение на еднаквите родителски стилове ($\chi^2 = 43.27; .000$).

Това за нас беше очакван резултат, имайки предвид основно факта, че семействата с еднакви родителски стилове са значително по-малко и допускането ни, че родителите прилагат много и различни практики в отглеждането на деца, които търпят промени във времето, наложени от различни и многобройни фактори.

Разглеждайки подробно останалите 67% от изследваните лица, при които се наблюдават различни конфигурации във възприемането на стиловете става ясно, че при 11% от изследваните лица се очертава доминиране на възприетия стил на майката във възприемането на общия родителски стил. В същото време 21% от изследваните лица показват, че общия възприет родителски стил за тях е повлиян по-скоро от стила на бащата, отколкото на майката. Резултатите от анализа са представени графично на фиг. 7.

Фигура 7: Сходство в родителския стил на майката и общият възприет стил

Наблюдава се статистическа значимост ($\chi^2 = 44.10; .000$) – два пъти повече са лицата, при които съвпадат възприеманият родителски стил на бащата и общият, а съответно два пъти по-малко са съвпаденията между родителския стил на майката и общия възприеман родителски стил. Това ни дава възможност да очертаем доминиране на стила на единия родител в общото възприемане на родителството както и факта, че топлината е определяща в отношението с родителите, особено оценявана от разстоянието на времето.

В заключение можем да обобщим, че в резултатите се проявяват смесените възприети родителски стилове, допълващи се по отношение на скалата топлина и отзивчивост. Авторитетно-разрешаващия стил се характеризира с висока степен на топлина, докато авторитарно-пренерегващия – с ниска. Друго основно заключение е, че в ретроспективен план в оценката на родителство по-силно влияние има факторът топлина, отколкото контрол и лицата оценяват родителството по-скоро като приемащо, отколкото като отхвърлящо. Трети основен извод е, че недиференцирания стил следва да не се разглежда задължително като възприет стил, характеризиращ

се с ниска степен на топлина и отзивчивост. Напротив – резултатите от качествения анализ показваха, че този стил по-често се описва от лицата с положителни характеристики, отколкото с отрицателни, поради което можем да съдим за неговата гъвкавост във времето и възприемането му спрямо цялостния климат в семейството.

3. Резултати за стила на привързаност

Първата стъпка е определяне на връзките между родителския стил на майката и изградената привързаност към фигурата на майката (табл. 4).

Таблица 4: Корелации между родителския стил на майката и привързаността към майката

	Авторитарна майка	Авторитетна майка	Разрешаваща майка	Пренебрегваща майка	Избягване майка
Избягване майка	,349** ,000	-,781** ,000	-,648** ,000	629** ,000	
Тревожност майка	,261** ,000	-,438** ,000	-,381** ,000	,523** ,000	,564** ,000

Високата степен на отзивчивост и топлината в отношенията майка-дете, води до ниска степен на тревожност и липса на желание за избягване на майката от страна на детето. В същото време ниска степен на отзивчивост и топлина се свързват с по-висока степен на тревожност и желание за избягване. Тези резултати съответстват на други изследвания и потвърждават нашето предположение. Аналогични са и корелациите между родителския стил на бащата и привързаността към бащата (табл. 5):

Таблица 5: Корелации между родителския стил на бащата и привързаността към бащата

	Пренебрегващ баща	Авторитарен баща	Авторитетен баща	Разрешаващ баща	Избягване баща
Избягване баща	,576** ,000	,349** ,000	-,796** ,000	-,773** ,000	
Тревожност баща	,617** ,000	,374** ,000	-,578** ,000	-,549** ,000	,663** ,000

Резултатите очертават ясна и категорична връзка между възприетия стил на родителство и изградения модел на привързаност и при двамата родители. Родителските стилове на двамата родители корелират значимо с чувството на тревожност и желанието за избягване в отношенията на привързаност.

Резултатите за възприетите родителски стилове на двамата родители и как единия влия върху привързаността към другия също са изследвани. В табл. 6 са

представени връзката между родителския стил на майката и привързаността към бащата, както и между родителския стил на бащата и привързаността към майката:

Таблица 6: Корелации между родителския стил на майката и привързаността към бащата и между родителския стил на бащата и привързаността към майката

	Авторитетна майка	Разрешаваща майка	Пренебрегваща майка	Авторитетен баща	Авторитарен баща	Разрешаващ баща	Пренебрегващ баща
Избягване баща	-,259** ,000	-,253** ,000	,238** ,000				
Тревожност баща	-,173** ,002	-,191** ,000	,219** ,000				
Избягване майка				-,253** ,000	,209** ,000	-,229** ,000	,270** ,000
Тревожност майка				-,173** ,002	,204** ,000	-,176** ,001	,285** ,000

Пренебрегващият стил на майката е свързан положително с тревожност и желание за избягване на бащата. Липсата на емоционална близост, както и на изисквания, характерни за пренебрегващия стил, формират несигурност, която води до желание за избягване на майката, като това се пренася и в отношенията с бащата, а като цяло това е най-неблагоприятният стил на възпитание. Разрешаващият и авторитетният стил на майката корелират отрицателно с тревожност и желание за избягване на бащата. Високата отзивчивост и вискателност на авторитетния стил формират качества като самостоятелност, висока самооценка, социална отговорност, увереност и други именно поради липса на желание за избягване. Между тревожността и избягването на бащата има висока положителна корелация, което се наблюдава и при корелационния анализ по-горе. Резултат, който е очакван поради спецификата на родителските стилове и тяхното влияние. Той се потвърждава и по отношение на връзката между родителския стил на бащата и привързаността към майката. Наблюдава се положителна връзка между пренебрегващия и авторитарен стил на бащата и тревожност и желание за избягването на майката. При авторитарния и пренебрегващ стил на бащата, характеризирани от емоционалната дистанция на родителя, се формира тревожност, която се пренася и в отношенията с майката, както и желание за нейното избягване. Отрицателна е корелацията между авторитетния и разрешаващ стил на бащата и наличието на тревожност и желание за избягване на майката. Връзките са очаквани – когато е налице стил с висока степен на топлина и отзивчивост се наблюдава липса на желание за избягване както на бащата така и на майката. Отново се очертава висока положителна корелация между тревожността и избягването.

Както при бащата, така и при майката този резултат е очакван и логичен, поради спецификата на родителските стилове и тяхното влияние. *Това, което е важен момент и е свързан с нашето очакване е, че има директна връзка между изградената привързаност, която се припокрива по отношение и на двамата родителя. Въпреки, че корелациите са ниски, те са значими и ясно подчертават, че родителският стил, независимо от кого се упражнява, определя определена специфика в изградения модел на привързаност, която се пренася и в привързаността по отношение на другия родител.*

С използване на заложените скали тревожност и избягване, описващи привързаността, са проследени връзките между четирите значими фигури – майка, баща, интимен партньор и най-близък приятел, като са изведени следните корелационни връзки (табл. 7).

Таблица 7: Значими връзки между привързаността към майката, бащата, интимния партньор и приятеля

	Тревожност Интимен партньор	Избягване Интимен партньор	Тревожност приятел	Избягване приятел
Избягване майка	,225** ,000	,197** ,000	,195** ,000	,216** ,000
Тревожност майка	,176** ,001	,227** ,000	,271** ,000	,260** ,000
Избягване Баща	,158** ,004	,229** ,000	,103 ,061	,178** ,001
Тревожност баща	,200** ,000	,283** ,000	,138* ,011	,236** ,000

Резултатите, представени в табл. 7 показват ясна и директна връзка между тревожността и избягването по отношение на всички значими фигури. Тревожността към родителите е положително свързана с формираната тревожност и желание за избягване и към интимния партньор, и към най-близкия приятел. Този резултат е потвърждение за начина на изграждане на стила на привързаност и запазването и пренасянето на модела към други значими фигури.

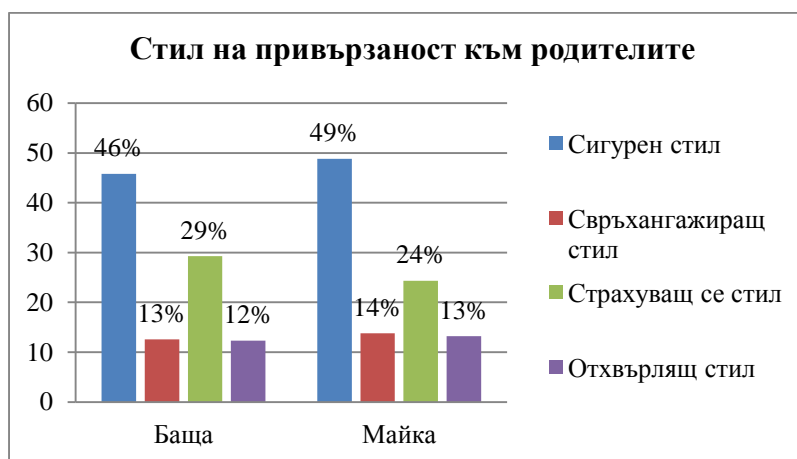
Изследван е общият родителски стил и неговата връзка с общите степени на тревожност и избягване. Първо следва да отбележим, че има статистическа значимост ($\chi^2=31,48$; $<0,00$). Родителският стил оказва значимо влияние и върху избягването ($F=23,331$; $,000$), и върху тревожността ($F=14,053$; $,000$). Корелациите са описани в табл. 8.

Таблица 8: Връзка между общия възприет родителски стил и тревожността и избягването

	Тревожност	Избягване
Авторитарен родителски стил	,391** ,000	,449** ,000
Авторитетен родителски стил	-,481** ,000	-,709** ,000
Разрешаващ родителски стил	-,416** ,000	-,607** ,000
Пренебрегващ родителски стил	,583** ,000	,654** ,000

В обобщението на променливите се подчертава отново, че избягването и тревожността са положително свързани с пренебрегващия и авторитарен родителски стил и отрицателно с авторитетния и разрешаващия. Този резултат можем да обясним с факта, че привързаността е свързана основно с променливата отзивчивост и топлина в отношенията с родителите и приемането от тяхна страна.

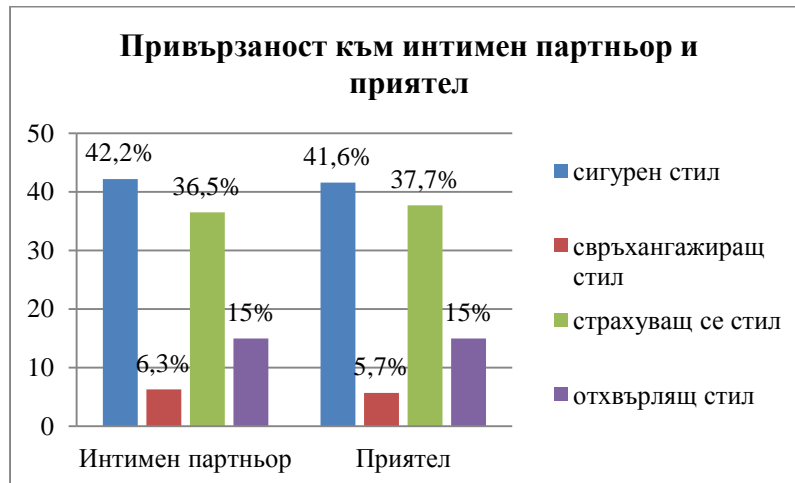
След извеждане на граничните стойности за всеки един от стиловете на привързаност за майката, бащата, за интимния партньор и за най-близкия приятел, както и за общия стил на привързаност, на фиг. 8 е представено процентно обобщение на стиловете на привързаност към двамата родителя:

Фигура 8: Стил на привързаност към майката и бащата (в %)

Наблюдава се неравномерно разпределение – водещ е сигурният стил на привързаност, следван от страхувачия се стил и равномерно разпределение на свърхангажиращия и отхвърлящия стил. ($\chi^2 = 29.17; .000$). Нещо повече, не се наблюдават (както беше посочено) разлики между двамата родителя, което е още едно потвърждение за значението и устойчивостта на изградената привързаност.

По отношение на интимния партньор и най-близкия приятел, резултатите са представени на фиг. 9:

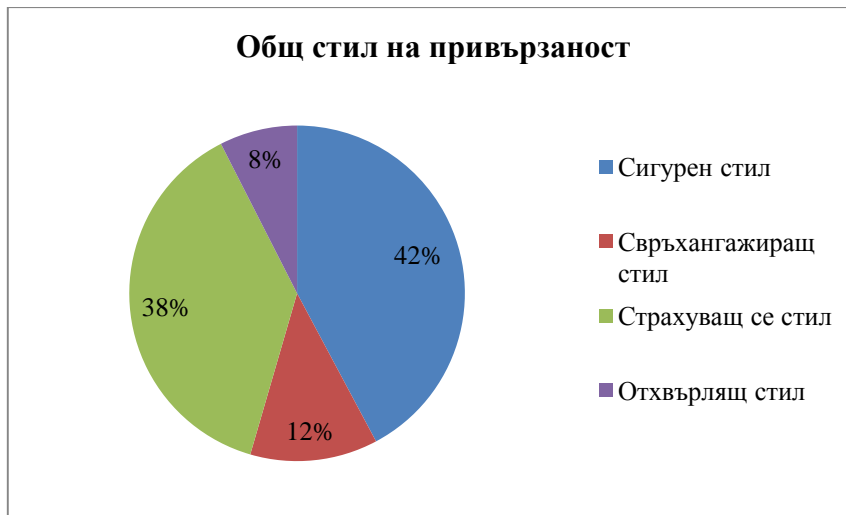

Фигура 9: Стил на привързаност към интимния партньор и най-близкия приятел (в %)

Наблюдава се аналогичен модел на описаното по-горе неравномерно разпределение ($\chi^2 = 19.36; .000$). Отново най-голям процент от изследваните лица – 42%, показват сигурен стил на привързаност. Сравнително по-голям е процентът лица със страхуващ стил на привързаност – 37%. 15% от лицата имат отхвърлящ стил на привързаност, а 6% са със свърхангажиращ стил на привързаност към интимния партньор. Същата тенденция се наблюдава и по отношение на привързаността към най-близкия приятел. 41% от изследваните лица показват сигурен стил на привързаност, 38% от лицата имат страхуващ стил на привързаност. Отново 15% от тях имат отхвърлящ стил на привързаност, а 6% притежават свърхангажиращ стил на привързаност към най-близкия приятел. Според тези резултати почти половината изследвани лица имат сигурен стил на привързаност, т.е. те са склонни да се доверяват, да търсят и да са отворени към социални контакти, да споделят чувствата си по-лесно с други хора и да имат по-дългосрочни интимни и близки взаимоотношения от останалата половина изследвани лица.

Обобщените резултати за общия стил на привързаност са представени във фиг. 10:

Фигура 10: Общ стил на привързаност (в %)

Най-голям процент изследвани лица са изградили сигурен стил на привързаност – 42%. 38% от лицата имат страхуващ стил на привързаност, 12% показват свърхангажиращ стил на привързаност, а 8% се характеризират с отхвърлящ стил на привързаност ($\chi^2 = 21.03; .000$). Този резултат е още едно потвърждение на частичните анализи направени по-горе.

Основен извод, който можем да изведем е изучаването на взаимодействието между родителския стил и привързаността в четири различни контекста, като резултатите потвърждават, че *стилът на привързаност се запазва по отношение на родителите и се пренася в отношенията с други значими фигури*. С други думи се потвърждава, че изградената привързаност е с относително устойчив характер и се разпростира върху всички значими фигури.

4. Резултати по отношение на влиянието на родителския стил и привързаността.

След анализа на връзките между родителския стил и привързаността е проследено какво е влиянието на родителския стил върху изграждането на привързаност. Родителският стил оказва значимо влияние върху избягването ($F=23,331; ,000$) и тревожността ($F=14,053; ,000$). Във връзка с очакванията ни, потърсихме влиянието на общия родителски стил върху чувството на тревожност и желанието за избягване във взаимоотношенията. Резултатите са представени последователно в следващите таблици, като са представени само значимите стойности, а в скоби са отбелязани средните стойности.

Таблица 9: Влиянието на общия родителски стил върху привързаността

Зав. пр.	Общ стил (I)	Общ стил (J)	(I-J)	Ст.гр	Значим.
И З Б Я Г В А Н Е	Авторитарен стил (43.63)	Авторитетен стил (34.86)	8,78*	3,41	,011
		Авторитетно-разрешаващ стил (33.22).	10,41*	3,17	,001
	Пренебрегващ стил (63.62)	Недиференциран стил (47.78)	15,83*	2,18	,000
		Авторитарен стил (43.63)	19,99*	3,21	,000
		Разрешаващ стил (37.68)	25,93*	3,39	,000
		Авторитетен стил (34.86)	28,76*	3,08	,000
	Авторитарно-пренебрегващ стил (65.09)	Авторитетно-разрешаващ стил (33.22)	30,39*	2,81	,000
		Недиференциран стил (47.78)	17,31*	2,50	,000
		Авторитарен стил (43.63)	21,46*	3,45	,000
		Разрешаващ стил (37.68)	27,41*	3,61	,000
	Недиференциран стил (47.78)	Авторитетен стил (34.86)	30,23*	3,32	,000
		Авторитетно-разрешаващ стил (33.22)	31,87*	3,08	,000
		Разрешаващ стил (37.68)	10,10*	2,83	,000
		Авторитетен стил (34.86)	12,92*	2,45	,000
		Авторитетно-разрешаващ стил (33.22)	14,56*	2,11	,000

Най-голяма разлика в средните стойности на стиловете се наблюдава между авторитарно-пренебрегващия и авторитетно-разрешаващия стил, т.е. най-високо избягване се наблюдава към родителя, практикуващ авторитарно-пренебрегващ родителски стил. Високо избягване се наблюдава и при пренебрегващия, недиференцирания и авторитарния родителски стил. По-ниско избягване се формира при родителските стилове с висока топлина и отзивчивост – разрешаващ, авторитетен и авторитетно-разрешаващ.

Същият анализ е проведен и по отношение на тревожността във взаимоотношенията със значимите други (табл. 10):

Таблица 10: Влияние на общия родителски стил върху привързаността

Зав. пр.	Общ стил (I)	Общ стил (J)	(I-J)	Ст.г р.	Знач им.
Т Р Е В О Ж Н О С Т	Пренебрегващ стил (27,55)	Недиференциран стил (20,55)	7,00*	1,20	,000
		Авторитарен стил (19,78)	7,76*	1,79	,000
		Авторитетен стил (17,63)	9,92*	1,71	,000
		Авторитетно-разрешаващ стил (17,19)	10,36*	1,56	,000
		Разрешаващ стил (16,18)	11,36*	1,89	,000
	Авторитарно-пренебрегващ стил (30,42)	Недиференциран стил (20,55)	9,88*	1,39	,000
		Авторитарен стил (19,78)	10,64*	1,92	,000
		Авторитетен стил (17,63)	12,79*	1,85	,000
		Авторитетно-разрешаващ стил (17,19)	13,24*	1,71	,000
		Разрешаващ стил (16,18)	14,24*	2,01	,000
	Недиференциран стил (20,55)	Авторитетен стил (17,63)	2,91*	1,36	,033
		Авторитетно-разрешаващ стил (17,19)	3,36*	1,17	,004
		Разрешаващ стил (16,18)	4,36*	1,57	,006

Най-голяма разлика в средните стойности се отбелязва при авторитарно-пренебрегващия стил и разрешаващия стил. Следователно, най-висока тревожност се наблюдава при авторитарно-пренебрегващия стил, следван от пренебрегващия стил и недиференцирания родителски стил. Най-ниски нива на тревожност се формират при разрешаващ родителски стил, следва авторитетно-разрешаващ и авторитетен родителски стил. Липсата на топлина и необоснованият контрол формират тревожност и желание за избягване у децата, които се превръщат в трайна възприета характеристика, която се пренася и в зрелостта. Взаимовръзките между общия родителски стил и общия стил на привързаност (табл. 11):

Таблица 11: Взаимовръзки между възприет родителски стил и изградения стил на привързаност

Родителски стил	Привързаност			
	Сигурен стил	Свърхангажиращ стил	Страхуващ се стил	Отхвърлящ стил
Авторитарен стил	8	4	5	2
Авторитетен стил	17	1	2	2
Разрешаващ стил	13	2	0	1
Пренебрегващ стил	1	3	25	0
Авторитарен-пренебрегващ	0	1	19	1
Авторитетен-разрешаващ	21	1	3	6
Недиференциран стил	81	29	73	13
Общо	141	41	127	25

Наблюдават се значими неравномерни разпределения ($\Phi = ,554,000$ Cramer`s V $,320; ,000$). Авторитарният родителски стил е свързан с най-високо струпване по сигурен стил на привързаност и най-малко струпване в отхвърлящ стил на привързаност. При авторитетния родителски стил се наблюдава най-високо струпване в сигурен стил на привързаност и най-малко в свърхангажиращ стил на привързаност. Разрешаващият стил на привързаност показва най-високо струпване в сигурния стил на привързаност, а най-ниско в страхувания се стил на привързаност. При пренебрегващия родителски стил се отбелязва най-високо натрупване в страхувания се стил на привързаност, а най-ниско в отхвърлящия и сигурния стил на привързаност. Смесеният авторитарен-пренебрегващ стил води до най-високо натрупване в страхувания се стил на привързаност, а най-ниско в сигурния стил на привързаност. Смесеният авторитетен-разрешаващ стил най-високо натрупване има в сигурния стил на привързаност, а най-ниско в свърхангажиращ стил на привързаност. При недиференцирания родителски стил най-високо натрупване се наблюдава в сигурния

стил на привързаност, следван от страхувания се стил, а най-ниско натрупване се отчита в отхвърлящия стил на привързаност.

Като основен извод, на базата на отчетените връзки се потвърди, че *независимо от това кой родител упражнява даден стил, той се възприема по един и същ начин от изследваните лица, главно заради основните си характеристики*. Високата степен на отзивчивост и топлината във взаимоотношенията водят до ниска степен на тревожност и избягване в отношенията. Липсата на тази топлина поражда желание за избягване и тревожност във взаимоотношенията. Това се потвърждава както от проведените анализи по отношение на майката, така и по отношение на бащата.

5. Резултати във връзка с влиянието на различни индивидуални променливи. (пол, възраст, постоянен интимен партньор и поредност на раждане)

Влияние на пола е установено по отношение на авторитетния и разрешаващия родителски стил.

Таблица 12: Влияние на пола върху възприемането на родителския стил на майката и бащата и привързаността

	Пол	N	Ср.ст-т	Станд. откл.	t –ст.	Знач и-мост
Авторитетен стил на майката	Мъж	134	37,46	6,92	3,36	,001
	Жена	200	34,67	8,12		
Разрешаващ стил на майката	Мъж	134	29,39	4,44	2,62	,009
	Жена	200	27,99	5,27		
Авторитетен стил на бащата	Мъж	134	35,39	8,38	3,11	,002
	Жена	200	32,39	8,94		
Разрешаващ стил на бащата	Мъж	134	29,64	6,17	2,04	,041
	Жена	200	28,12	7,32		
Избягване баща	Мъж	134	12,56	5,63	-2,85	,005
	Жена	200	14,47	6,52		
Тревожност баща	Мъж	134	5,04	2,77	-2,33	,020
	Жена	200	5,82	3,26		

Според получените резултати мъжете възприемат майките и бащите си като по-авторитетни и разрешаващи, отколкото жените. Този резултат се потвърждава до голяма степен и от проведените интервюта. По отношение на привързаността жените по-често изпитват тревожност и желание за избягване на бащата в сравнение с мъжете. Основен извод е, че мъжете проявяват по-висока толерантност във възприемането на родителя като авторитетен и разрешаващ, а жените по-силна чувствителност в привързаността към бащата

Възрастта на изследваните лица е от 18 до 45 години, като средната възраст е 30 години. При обработката на резултатите изследваните лица са разделени на две групи, спрямо средната възраст – под и над 30 години. Резултатите за влиянието на възрастта са представени в табл. 13.

Таблица 27: Влияние на възрастта върху възприемането на родителския стил и привързаността

	Възраст	N	Ср. ст.	Стан д.отк л.	t-ст.	Значимост
Разрешаващ стил на майката	>30	149	27,93	5,15	-2,027	,043
	<30	185	29,04	4,83		
Авторитетен стил на бащата	>30	149	32,39	9,14	-2,241	,026
	<30	185	34,56	8,48		
Разрешаващ стил на бащата	>30	149	27,59	7,33	-2,730	,007
	<30	185	29,64	6,43		

Лицата под 30 години възприемат стила на майката и бащата като по-разрешаващ в сравнение с тези над 30 години. Те също така възприемат родителския стил на бащата като по-авторитетен. Този резултат донякъде може да бъде обяснен с факта, че с годините и трупането на социален опит се променя и начина на оценяване на родителя. От разстоянието на времето се пречупват стандартите и критериите и водеща за оценката на родителското поведение става степента на топлина, отколкото на контрол. До голяма степен това показват и резултатите от интервюто.

По отношение на двете основни променливи на привързаността - тревожност и избягване - не се очертават връзки с възрастта на изследваните лица. Този резултат не потвърждава нашето очакване, че привързаността е устойчива характеристика и рядко търпи промени с течение на времето.

Проверихме също така дали наличието на постоянен интимен партньор влияе върху нивата на чувството на тревожност и желанието за избягване във взаимоотношенията. Резултати показват, че наличието на партньор не може да промени модела на привързаност като цяло. Въпреки това, съгласно очакванията ни лицата, които имат постоянен интимен партньор показват по-ниска тревожност и по-малко избягване в сравнение с лицата, които нямат постоянен партньор (20 с/у 23; t- 3,074; ,002 и 46 с/у 52; t-3,285; ,001).

Противно на очакванията ни, не се очерта почти никакво влияние на поредността на раждане върху начина на възприемане на родителския стил и изградената привързаност. В изследваната извадка има относително равномерно разпределение между 1-во и второ дете в семейството, едно лице, което е 4-то дете и малък процент 3-то дете. Единственото влияние, което се очертава, е върху

възприемането на майката като авторитарна и разрешаваща, като има разлика между 1-во и 3-то дете - третото дете я възприема като по-разрешаваща (31 с/у 28; t-2,061; ,041), а първото – като по-авторитарна (21 с/у 17 – t-3,317; ,001). Разликата по отношение на авторитарността на майката се потвърди и при сравнение между 2-ро и 3-то дете (21 с/у 17; t-2,916; ,041).

6. Обобщение на резултатите по хипотези

Потвърди се общото ни очакване, че има различие във възприемането на родителския стил на двамата родителя и че стиловете са динамични, по-скоро смесени, а не статични.

Според първата хипотеза очаквахме да има различия в описанието на възприетия стил на майката и на бащата, както и разлика при отчитания общ възприет родителски стил. Това очакване се потвърди от получените резултати. Едва 33% от изследваните лица показват сходство във възприемането на родителските стилове, като само 2% от тези лица посочват, че родителите им имат еднакви чисти стилове на родителство и това е довело до формиране на същия общ възприет родителски стил. 1% от изследваните лица определят смесен стил на родителите си и същия общ възприет родителски стил, а останалите 30% определят възприетите стилове като недиференцирани. Този резултат е сходен по отношение на изследванията в световен мащаб, според които семейства с родители, практикуващи еднакви родителски стилове, са значително по-малко от семейства, при които стила на майката и бащата се различават (Winsler et al., 2005). Интересен момент във връзка с тази хипотеза е откриване на доминирането на възприетия родителски стил на някой от родителите във формирането на общия възприет родителски стил. Според получените резултати при 11% от изследваните лица ясно може да се очертае доминиране на възприетия стил на майката във формирането на общия възприет родителски стил, а възприетият стил на бащата доминира при 21% от изследваните лица. Именно този резултат ни дава основание да твърдим, че проведеното изследване открива нови хоризонти за проучване, тъй като не ни е известно друго изследване, което да очертава доминиране на някой от родителите във формирането на общия възприет родителски стил.

Според втората хипотеза очаквахме „чистите“ стилове на родителство да бъдат по-слабо изразени в сравнение със смесените. Това очакване също се потвърди от получените резултати. Близко една пета от изследваните лица възприемат стила на родителство на своите майки като чист, докато процентът лица, определящи своите

майки със смесен родителски стил е малко над 80%, като 14 % възприемат стила на родителство на майките си като смесица от 2 или 3 стила, а според 67% от изследваните лица родителският стил на техните майки е недиференциран. Тенденцията се запазва и по отношение на възприетия родителски стил на бащата. Отново 20 % от изследваните лица определят родителския стил на бащите си като чист, а 80% от лицата определят смесен възприет родителски стил на бащата, като 17% от изследваните лица имат смесен стил, а 63% го определят като недиференциран. По отношение на общия възприет родителски стил резултатите показват, че 26% от изследваните лица определят общият възприет родителски стил като чист, а малко под 75% от тях имат смесен възприет родителски стил. Друго наше очакване, свързано с по-силното въздействие на някои смесени стилове също се потвърди. Както по отношение на резултатите за възприемането на родителския стил на двамата родители, така и по отношение на резултатите за общия родителски стил очакванията ни във връзка с групирането на смесените стилове по променливата топлина, се потвърдиха. Резултатите показват, че смесените стилове, които са взаимно изключващи се поради различните степени на топлина и отзивчивост в характеристиките си, не се проявяват.

Допуснахме, че възприетия родителски стил като смесен не може да се определи еднозначно като положителен или отрицателен, но въпреки това водещо в оценката е степента на топлина и отзивчивост. Това наше предположение в голяма степен се потвърди от резултатите при проведените интервюта, според които в ретроспективен план в оценката на родителство по-силно влияние има факторът топлина, отколкото контрол и лицата оценяват родителството по-скоро приемащо, отколкото отхвърлящо. Основен извод е, че недиференцираният стил не винаги се характеризира с ниска степен на топлина и отзивчивост. Напротив – този стил по-често се описва от лицата с положителни характеристики, отколкото с отрицателни, поради което можем да съдим за неговата гъвкавост във времето и възприемането му спрямо цялостния климат в семейството.

По отношение на връзката между възприетия стил на родителство и изградения модел на привързаност резултатите също потвърдиха очакванията ни. Високата степен на отзивчивост и топлината във взаимоотношенията водят до ниска степен на тревожност и избягване в отношенията. Липсата на тази топлина поражда желание за избягване и тревожност във взаимоотношенията. Анализите показаха, че независимо от това кой родител упражнява даден стил, той се възприема по един и същ начин от

изследваните лица. Именно поради тази причина това се потвърждава и по отношение на майката, и по отношение на бащата.

Издигнахме няколко основни хипотези във връзка с различни индивидуални променливи, като на първо място очаквахме полът да влияе на възприемането на родителския стил и привързаността. Очакването се потвърди - наблюдават се полови различия във възприемането на родителските стилове, като мъжете са по-склонни да възприемат общия родителски стил като по-авторитетен и разрешаващ в сравнение с жените. Полови разлики се отчитат и по отношение на желанието за избягване и чувството на тревожност в отношенията с бащата, като жените показват по-високи средни стойности от мъжете, което означава, че те по-често изпитват тревожност и желание за избягване в отношенията с бащата. Към майката, интимния партньор и най-добрия приятел не се отчита влияние на пола върху чувството на тревожност и желанието за избягване в тези взаимоотношения. Очаквахме възрастта да е фактор, определящ възприемането на стила на родителство и да има връзка с изградения стил на привързаност. Това се потвърди от получените резултати, според които възрастта влияе върху възприемането на разрешаващия стил и на двамата родители и авторитетния стил на бащата. Очаквахме поредността на раждане на изследваните лица в семейството да влияе върху възприемането на родителския стил. Това наше очакване не се потвърди напълно, тъй като отчетохме единствено влияние върху възприемането на майката като авторитарна и разрешаваща, като има разлика между 1-во и 3-то. Друго наше очакване, свързано с влиянието на собствени деца у изследваните лица върху възприемания родителски стил, също се потвърди. Тези, които нямат деца възприемат родителите си като по-авторитетни и разрешаващи, а тези, които имат – като по-авторитарни. Интимният партньор влияе върху нивата на чувството на тревожност и желанието за избягване във взаимоотношенията е очакване, което също се потвърди. Наличието на партньор води до по-ниски нива на тревожност и по-малко желание за избягване в отношенията.

Изводи

1. Подробното изучаване на характеристиките на възприетия родителски стил показва, че независимо от това кой родител упражнява даден стил, той се възприема по един и същ начин. Този резултат е важен и може да бъде използван с цел компенсиране и постигане на баланс, ако поне единият от двамата родителя упражнява подкрепящ стил.

2. Установения факт, че отзивчивостта и топлината в отношенията с родителите са определящи при оценката на родителството в ретроспективен план е също много важен в практически план. Доминирането на емоционалния компонент в оценката подчертава значението за формирането на цялостното психосоциално развитие на личността и изграждането на модела на привързаност към значимите други.
3. Изведените възприети смесени родителски стилове в ранна зрялост очертаха три основни смесени стила - авторитетно-разрешаващ, авторитарно-пренебрегващ и недиференциран стил. Всички те от една страна потвърждават гъвкавостта и промените, които настъпват при родителите, но от друга страна подчертават значението на отзивчивостта и топлината. Следва да се отбележи, че стиловете, които са близки по степен на осигурена или липсваща топлина и подкрепа са тези, които се срещат в реалността.
4. Изследването показва значителен процент лица, които определят родителския стил като недиференциран, което означава, че родителите прилагат и взаимодействат практики от различни стилове. Недиференцираният родителски стил се очертава като гъвкав стил, който не може да се определи еднозначно, а възприемането му по-скоро зависи от цялостния климат в семейството. Поради тази причина той не следва да се свързва с негативно влияние и отрицателни характеристики. И в този резултат се потвърждава водещото значение на топлината и отзивчивостта.
5. Очертаното частично доминиране на възприетия родителски стил на единия от родителите във формирането на общия възприет родителски стил дава основание да твърдим, че проведеното изследване открива нови хоризонти за проучване, тъй като не ни е известно друго изследване, което да очертава водещото значение на някой от родителите върху общото възприемане на родителството.
6. Взаимодействието между родителския стил и привързаността в различни контексти на взаимодействие очертава като съществена линия, че спецификите на родителския стил са от особена важност при формирането на привързаността, която от своя страна регулира поведението на личността. Основен момент тук е, че изградената привързаност е с относително устойчив характер и се разпростира върху всички значими фигури. Това говори още веднъж за значението на сигурността и отзивчивостта, които детето получава в семейството. Те са централни тъй като се пренасят и в зрелостта и към всички значими фигури, както и се превръщат в основа на модела на отношение към собственото дете.

Заклучение

В заключение бихме искали да кажем, че основната цел на дисертационния труд е постигната, а именно – описани са възприетият родителски стил на майката, бащата и общият възприет стил на родителство, като са проследени връзките между тях и изградения стил на привързаност. Също така са изведени чисти и смесени стилове на родителство, проследено е тяхното съотношение и са открити доминиращи стилове в изграждането на общото възприемане на родителския стил. Заложена от нас основна хипотеза във връзка с наличието на различия във възприемането на родителските стилове на двамата родители, както и доминиране на смесените родителски стилове над чистите стилове на родителство се потвърди от получените резултати. Очакването ни за връзка между възприетия родителски стил на майката, бащата и общия възприет стил на родителство и изградения стил на привързаност също се потвърди. В хода на изследването успяхме да решим всички поставени задачи в дисертацията и да изведем основни изводи както в научен, така и в практически план.

Получените резултати разкриват възможности за продължаване и задълбочаване на изследванията в областта, тъй като имат теоретично и практическо значение. В изследователски план отварят възможност за доразвиване на изследванията в областта на смесените родителски стилове, както и на факторите, които влияят върху възприемането на стиловете и които не бяха изцяло засегнати в настоящото изследване. В практически план получените резултати могат да залегнат в разработването на различни програми – училища за родители, консултативни индивидуални и групови програми с диагностична, корективна и превантивна насоченост.

Родителството е във фокуса на общественото внимание във връзка с прогресивно увеличаващите се проблеми в отглеждането, възпитанието и образованието на младите хора. В обсега на дисертационната тема косвено може да се търси приложение във връзка с ескалиращите агресия, тормоз, отчуждение, употреба на наркотици и други. Това са явления, които кореспондират пряко с влиянието на родителския стил, както и изграждания модел на привързаност.

Отчитаме ограниченията на това изследване (специфика на извадката, незасегнатото влияние на допълнителни фактори и др.) и планираме в бъдеще въпросът да бъде разгледан по-подробно. Въпреки това са поставени основите на изучаване на някои нови зависимости, изводи и заключения в изследваната област, доказани с нови средства и методи на съществуващи теории и закономерности.

Научни приноси

Теоретично-приложни приноси

- Разширена и уточнена е съществуващата до този момент представа за родителството. Конкретното изследване доказва наличието на различни комбинации от родителски стилове в рамките на семейството и водещата позиция на един от стиловете. С реализирания авторски подход за извеждане на смесени родителски стилове е установено наличието на три смесени стила, освен на традиционно третираните чисти стилове. Този резултат може да бъде в основата на бъдещи изследвания.
- Очертано е доминирането на родителя в общото възприемане на родителството, както и фактът, че отзивчивостта в отношенията с родителя е определяща, особено оценявана от разстоянието на времето. Установено е, че възприемането на родителския стил се влияе от индивидуални особености като възраст, пол, статус на обвързаност и поредност на раждане. Освен в бъдещи изследвания този резултат може да залегне в основата на разработвани приложни програми.
- Доказано е, че родителския стил оказва съществено влияние върху формирането на устойчив модел на партниране на личността с близките до нея хора, третиран като стил на привързаност. Потвърдено е, че изградената привързаност е с относително устойчив характер и се разпростира върху всички значими фигури. В приложен план този резултат може да стане част от различни форми на работа с деца и родители.
- Адаптиран е метод за измерване на привързаността в контекста на взаимодействие с четири значими фигури в ранна зрялост и е създадена методика за определяне на възприетия стил на родителство, с количествен и качествен аспект. И двете методики могат да бъдат използвани в бъдещи изследвания.

Публикации:

1. Тоткова, З. (2012). Теорията за родителския стил в психология на развитието. *Психологични изследвания*, 2, 41-48
2. Тоткова З., Стефанова-Бакрачева, М. (2013) Влияние на родителския стил върху различни аспекти на психосоциалното развитие на децата и юношите. В: Сборник научни доклади *Семейство и солидарност между поколенията* от научна конференция 17-18 октомври 2012, София; 249-260
3. Стефанова-Бакрачева, М., Тоткова, З. (2013). Динамика на модела на родителство. В: Сборник с доклади *Детето във фокуса на педагогическото взаимодействие и социалната работа* от конференция с международно участие 23-24 ноември 2012, София; 402-409
4. Тоткова, З. (2013). Родителски стил и Привързаност. Инструменти за измерване. *Психологични изследвания* (под печат)
5. Тоткова, З., Стефанова-Бакрачева, М. (2014). Възприет родителски стил и привързаност. *Психологични изследвания* (под печат)
6. Тоткова, З., Стефанова-Бакрачева, М. (2014). Възприемани смесени родителски стилове. В: Сборник научни доклади *Приложна психология: Възможности и перспективи*, 20-22 юни, Варна, 515-522, ISSN 1314–0507
7. Тоткова, З., Стефанова-Бакрачева, М. (2014). Влияние на индивидуалните фактори върху възприетия родителски стил и привързаността в ранна зрялост. В: Сборник с доклади *Съвременни предизвикателства пред педагогическата наука* от конференция с международно участие 6-8 юни 2014, София (под печат)